

Ускладнена-інтрадуктыўны тып. Унікальнай з’явай у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы выступаюць выпадкі функцыянавання эліптычных канструкцый з устаўнымі канструкцыямі. Эліптычныя канструкцыі з устаўнымі канструкцыямі маюць пераважна дакладную маркіроўку семантыкі: *У 1949 годзе Наталля з маці і братам – зноў у Гомель (а вярнуцца іх прымусілі абставіны: бацьку перавялі на працу на Гомсельмаш)* (ЛіМ) або канстантную семантыку: *Ля паселішч – // Хай трапіцца дзе катлавіна – // Зеляніна садоў, // Па садах – садавіна* (Я. Букаў). У эліптычных канструкцыях назіраюцца толькі асобныя віды ўстаўных канструкцый: устаўныя канструкцыі, што ўказваюць на спосаб дзеяння, дубліруюць эліпсаваную лексему, змяшчаюць сінанімічную ў адносінах да эліпсаванай лексему ці выступаюць у якасці заўвагі (рысунак 1.9). Пры гэтым кампенсаторныя ўласцівасці ўстаўных канструкцый нязначныя.

Унікальны характар эліптычных канструкцый са звароткам абумоўлены іх структурна-сэнсавымі асаблівасцямі. Звароткі ў адзінаквых выпадках здольны адмежаваць прэдыкатыўныя значэнні абвеснага і загаднага ладу ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова: *Дзеці – у школу і Дзеці, – у школу!*

1.3.2 Тыпалогія семантычнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова

У межах семантычнай сінтаксічнай школы, як ужо адзначалася, вывучаліся пытанні пра глыбінную і паверхневую структуру сказа (Л. С. Бархударав, С. Вінклер), спосабы выражэння лагічных адносін (кан’юнкцыі, дыз’юнкцыі, імплікацыі) у мове праз сказ ці выказванне (Т. А. Коласава, Л. В. Лісочанка, Б. Хаўнспергер, З. Выхадзілава і інш.), анафарычны эліпсіс (С. Чанг, П. Элбарн, Р. Фіенга, Ю. Юзэ, В. Кёхлер, Дж. Арма), семантычныя кампаненты і іх магчымыя канфігурацыі ў сказе (І. А. Бажок, В. В. Кузьміна, Т. І. Маліна, Хэ Ян Лі і інш.). Аналіз канструкцый з эліпсісам дзеяслова будаваўся на метадалагічных прынцыпах аналізу статычных сінтаксічных адзінак, таму іх класіфікацыя практычна не адрознівалася ад класіфікацыі поўных канструкцый. Напрыклад, класіфікацыя паводле віду прэдыката (семантыка руху, перамяшчэння ў прастору, актыўнага дзеяння) ахоплівала як поўныя сказы, так і эліптычныя (І. А. Бажок). Пры гэтым канструкцыі з эліпсісам дзеяслова рэалізуюць прэдыкатыўную семантыку не непасрэдна, а з дапамогай кампенсаторных кампанентаў, якія выступаюць у якасці паказчыкаў семантыкі. Прапанаваныя даследчыкамі метадалагічныя прынцыпы былі непрыдатныя для выяўлення спецыфікі семантычнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Складанасць аб’екта даследавання патрабуе распрацоўкі якасна новай метадалогіі, якая ўлічвала б яго спецыфічную асаблівасць –сэнсавое замяшчэнне прэдыкатыўнага кампанента непрэдыкатыўным (кампенсаторным). Выкарыстанне кампенсаторнага кампанента

ў якасці тыпалагічнай прыкметы дазволіць выявіць спецыфічныя якасці аб'екта і даць поўную тыпалагічную характарыстыку.

Тыпалагічная характарыстыка семантычнай структуры канструкцый з эліпсісам дзеяслова прадугледжвае падзел сістэмы аб'ектаў у залежнасці ад сродкаў кампенсацыі семантыкі (з тыпалагічна істотнымі прыкметамі) і далейшую класіфікацыю ў адпаведнасці з параметрамі тыпалогіі. Пры тыпалагічнай характарыстыцы аб'екта сінтаксісу намі ўлічваліся наступныя фактары: тып прэдыката і паказчык семантыкі. Напрыклад, на аснове тыпалагічнага параметра мы вызначаем, што паказчыкам семантыкі руху выступаюць некаторыя кампаненты з лакатыўным значэннем – дырэктыў-старт, дырэктыў-фініш, транзітыў і інш. Паколькі названыя кампаненты ўказваюць на семантыку дынамічнай лакалізацыі, то лічым мэтазгодным назваць тып дынамічна-лакатыўны: *Няспынна насустрач – // Касякі аблокаў і ўспамінаў* (Т. Бондар). Аналагічным чынам атрымалі тыпалагічную характарыстыку і іншыя семантычныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова – акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны, лакатыўна-пацыентыўны, статальны, экзістэнцыяльна-тэмпаратыўны і інш. Вядавы клас кожнага тыпу адлюстроўвае выяўленья намі ў ходзе даследавання разнавіднасці семантыкі канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Напрыклад, акцыянальна-аб'ектны ўключае наступныя віды – пераўтваральнае ўздзеянне на аб'ект, суадноснае са спосабам, пераўтваральнае ўздзеянне на аб'ект пры напамозе функтыва і інш.: *Гэта ж трэба! Трохі не на плячы* (І. Мележ); *Усё сваімі рукамі. І дом, і агарод* (Г. Марчук).

Характар аб'екта даследавання (семантычная арганізацыя сінтаксічнай адзінкі) патрабуе абавязковай яго фармалізацыі. Мадэлі і схемы канструкцый з эліпсісам дзеяслова адлюстроўваюць найбольш значныя ўласцівасці аб'екта сінтаксісу: кампанентны склад мадэлей пэўнага семантычнага тыпу і від кампенсаторнага кампанента, што дае магчымасць сістэматызаваць і класіфікаваць названыя аб'екты.

Фармалізацыя сінтаксічнага аб'екта дазваляе ў поўнай меры прымяніць колькасныя параметры пры пабудове тыпалогіі і выявіць ступень рэгулярнасці сінтаксічных з'яў і іх характар. Статыстычны аналіз выступае адным з асноўных пры пабудове сістэмы семантычных тыпаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова: універсальны або ўнікальны характар элементаў сістэмы абумоўлены, акрамя якасных, колькаснымі параметрамі.

Такім чынам, пабудова кампенсаторнай тыпалогіі семантычнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова падразумявае выяўленне сістэмы семантычных тыпаў, сістэмы кампенсаторных кампанентаў (паказчыкаў семантыкі), якаснага складу мадэлей з рознай семантыкай, ступені частотнасці і прадуктыўнасці мадэлей.

Сістэма семантычных тыпаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова пабудавана намі на аснове кампенсаторнай прыкметы, яна прадстаўлена 10 элементамі

(рысунак 1.10). Колькасць семантычных тыпаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова абмежавана, што абумоўлена спецыфікай іх структурнай арганізацыі – немагчымасцю рэалізаваць асобныя тыпы семантыкі з дапамогай залежных кампанентаў (аб’ектнага і акалічнаснага відаў). Не могуць рэалізавацца некаторыя віды семантыкі нязменнага стану тыпу *Бацька – настаўнік*, што вызначаецца спосабам выражэння прэдыкатыўнага кампанента. Іменныя часціны мовы, што выконваюць функцыю выказніка, не могуць мець залежных кампанентаў, што выступалі б у якасці кампенсаторнага. Пэўныя віды семантыкі стану могуць рэалізавацца ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова толькі пры ўмове сінанімічных пераўтварэнняў тыпу *Мікола – у камсамольцах*.

Рысунак 1.10. – Семантычныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова

У канструкцыях з эліпсісам дзеяслова не зафіксавана ні адна з разнавіднасцей семантыкі актыўнага дзеяння, не звязанага непасрэдна з аб’ектам, тыпу *настаўнічаць, сталярнічаць*. Працяглае актыўнае дзеянне функцыянальна набліжаецца да семантыкі стану, а гэта значыць – у мадэлі будучь адсутнічаць аб’ектныя кампаненты, што выступаюць у якасці кампенсаторных. Семантыка актыўнага дзеяння можа быць прадстаўлена ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова пры ўмове наяўнасці кампанентаў, што ўказваюць на спосаб або час працання працэсу і змяшчаюць прамое ўказанне на адпаведную семантыку:

Зязюля. А хто мне дасць навеішае абсталяванне для кармацэха – ты, суседзі?! Мужчына ў акуларах. Дзіўна! З такой псіхалогіяй – і столькі гадоў на чале калектыву... (А. Дзялендзік).

Динамічна-лакатыўны тып. Найбольш тыповай для канструкцый з эліпсісам дзеяслова з’яўляецца семантыка дынамічнай лакалізацыі. Гэта абумоўлена тым фактарам, што абмежаваны характар семантычнай спалучальнасці лакатываў дазваляе ім набываць дамінантны характар у рэалізацыі семантыкі руху: пры адсутнасці кампанента з аб’ектным значэннем кампанент з лакатыўным значэннем маркіруе выключна семантыку дынамічнай лакалізацыі: *Галгоўскі – у горад свой родны, // Падгол – у любімы калгас* (П. Броўка). Гэта дазваляе зрабіць выснову, што тып прэдыката вызначае якасны склад кампанентаў мадэлі і, адпаведна, тыповы характар у працэсе функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова маюць менавіта семантычныя кампаненты, а не сінтаксемны, як лічаць некаторыя даследчыкі (Г. Золатава і інш.). Сінтаксемны набываюць поліфункцыянальны характар і часам утвараюць значны функцыянальны дыяпазон. Аднак пры гэтым яны не маюць семантычнага напўнення і выступаюць базавымі структурнымі кампанентамі. Семантыка дынамічнай лакалізацыі найбольш прадуктыўная ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы: яна прадстаўлена класам з 14 відамі, якія адлюстроўваюць усе магчымыя сэнсавыя адценні: рух суб’екта ад пачатковага пункта, рух, суадноснасць са спосабам, і інш. (рысунак 1.11).

Пашыранае функцыянаванне эліптычных канструкцый з семантыкай дынамічнай лакалізацыі абумоўлена значным дыяпазнам сэнсавых адценняў кампанентаў з лакатыўным значэннем і кампанентаў, што ўскосна маркіруюць семантыку руху, – фінітыў, медыятыў, дыменсіў і інш.: *Уладзімір Андрэевіч, да вас настаўніца, Лідзія (Сяменаўна* (А. Макаёнак); *А немцы, немцы – сургунём. // Ён палівае іх агнём* (П. Броўка). Іх камбінацыя ў спалучэнні з кампанентамі аб’ектнага і суб’ектнага тыпу дазваляе сфарміраваць самы вялікі клас мадэлей (23) у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. Прадуктыўнасць канкрэтнай мадэлі абумоўлена фармальна-граматычным дыяпазнам кампанентаў, што ўваходзяць у яе склад. Устаноўлена, што транзітыў можа выражацца амаль усімі формамі назоўнікаў, займеннікаў, а таксама прыслоўямі. Мадэль *агенс – прэдыкат – транзітыў* з’яўляецца найбольш прадуктыўнай (рэалізуецца ў 17 структурных схемах) і набывае ўніверсальны характар: *Дарога полем, // Блізка лес. // Насустрач – афіцэр СС* (П. Броўка); *Чытальная зала. // Акно. // І холад пустога перона. // Снягоў галашэнне. // Яно – за мною ў дзверы вагона* (Л. Дранько-Майсюк). Унікальны характар мадэлей абумоўлены фактарам фармальнага абмежавання.

Напрыклад, каагенс і дыстрыбутыў-2 могуць выражацца выключна назоўнікамі і займеннікамі ў форме творнага склону, таму мадэль *агенс – каагенс – прэдыкат – дыстрыбутыў-2* з’яўляецца малапрадуктыўнай і ўнікальнай: -- *Ён жа ўсё па начах то з дзеўкай, то яшчэ з кім! – Яшчэ невядома, ты з кім* (І. Мележ).

Рысунк 1.11. - Дынамічна-лакатыўны тып: відавы клас

Сістэматызацыя кампенсаторных кампанентаў у градуальным парадку дазваляе прадставіць іх ролю ў функцыянаванні канструкцый з эліпсісам дзеяслова (рысунк 1.12).

Універсальны характар мае дырэктыв-фініш, паколькі гэта адзін з тыповых сродкаў рэалізацыі семантыкі дынамічнай лакалізацыі. Пры гэтым спосабы выражэння названага кампанента самыя разнастайныя. Унікальны характар маюць эліптычныя канструкцыі з каагенсам у функцыі кампенсаторнага кампанента тыпу *Мацей па начах – то з парторгам, то з партызанамі*, што абумоўлена нязначным дыяпазнам спосабаў выражэння (толькі форма творнага склону).

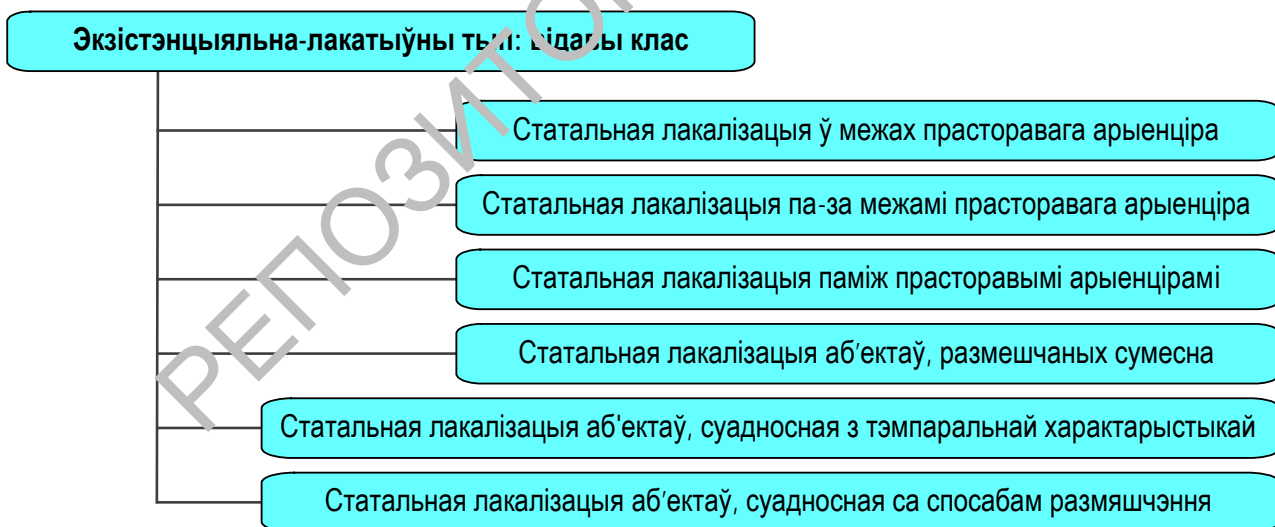
Экзістэнцыяльна-лакатыўны тып. Эліптычныя канструкцыі выступаюць тыповым сродкам рэалізацыі семантыкі статальнай лакалізацыі, што абумоўлена іх структурна-семантычнымі асаблівасцямі.

Тып прэдыката вызначае якасны склад кампанентаў: экзісцыенс, статальны прэдыкат і лакатыў. Лакатыў выступае ў якасці кампенсаторнага кампанента і мае канстантны характар. Семантыка статальнай лакалізацыі ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы мае сярэдняю ступень прадуктыўнасці: яна прадстаў-

лена класам з 6 элементаў: статальная лакалізацыя ў межах прасторавага арыенціра, статальная лакалізацыя па-за межамі прасторавага арыенціра, статальная лакалізацыя паміж прасторавымі арыенцірамі і інш. (рысунак 1.13).

Рысунак 1.12. – Дынамічна-лакатыўны тып: поле кампенсаторных сродкаў

Рысунак 1.13. – Экзістэнцыяльна-лакатыўны тып: віды клас

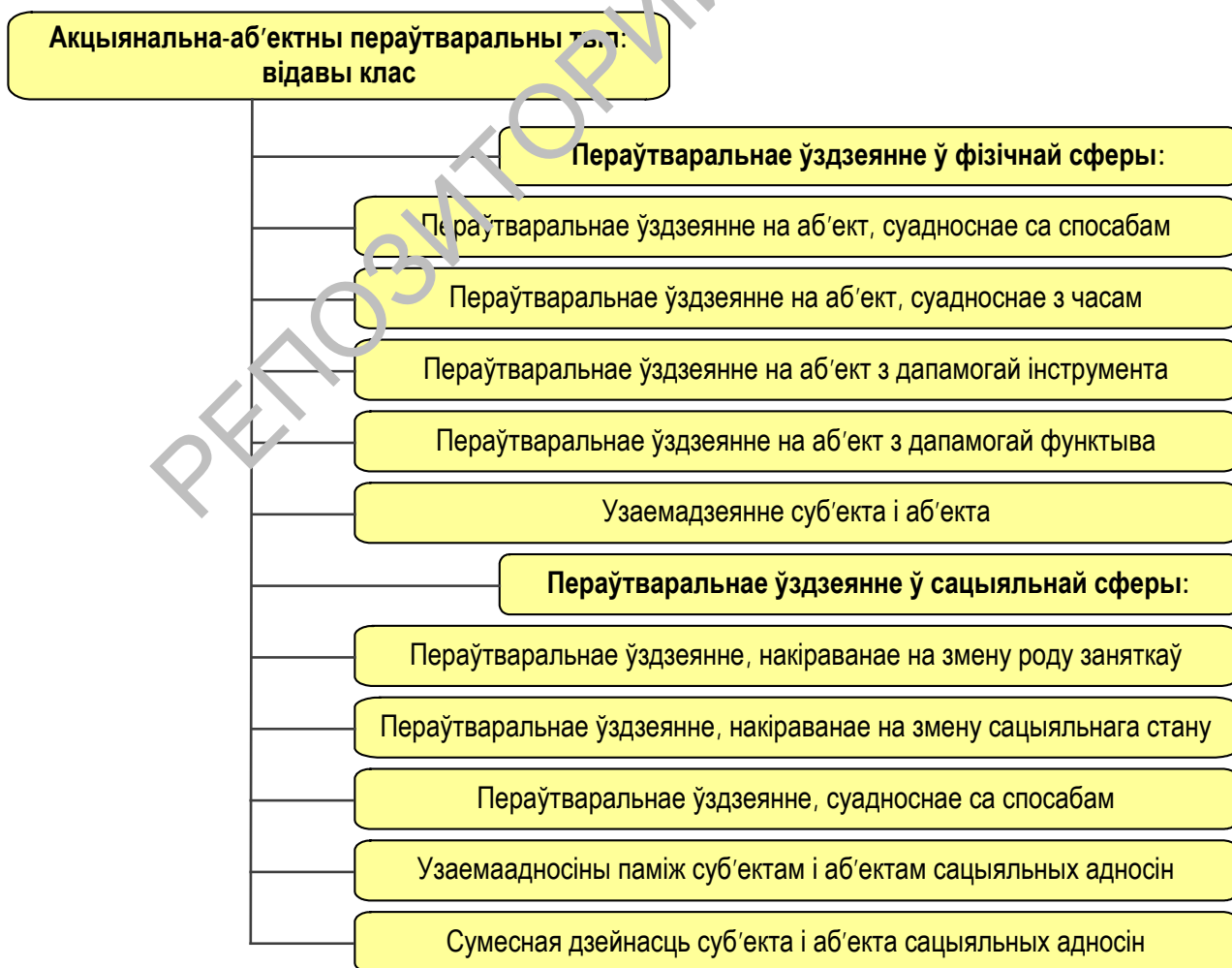
Ступень прадуктыўнасці мадэлей абумоўлена фармальна-граматычнымі фактарамі: здольнасцю кампанентаў выражацца ў пэўнай колькасці граматычных форм. Найбольш прадуктыўная мадэль *экзісцыенс – прэдыкат – лакатыў* (у межах прасторавага арыенціра): яна рэалізуецца ў 10 структурных схемах. Лакатыў, што ўказвае на размяшчэнне аб'ектаў у межах прасторавага арыенціра, можа выражацца ўсімі часцінамі мовы, таму мадэль мае ўніверсальны характар: *На полі – жыта, жыта // З вачамі васількоў* (А. Іверс). Колькасныя

і якасныя прыкметы дазваляюць кваліфікаваць мадэлі *экзісцыенс – прэдыкат – лакатыў – спосаб* і *экзісцыенс – каэкзісцыенс – прэдыкат – лакатыў* як нетыповыя.

Іх унікальны характар абумоўлены якасным складам кампанентаў: каагенс, спосаб і тэмпаратыў часцей характарызуюць прэдыкаты з семантыкай руху або актыўнага дзеяння. У эліптычных канструкцыях экзістэнцыяльна-лакатыўнага тыпу іх роля факультатыўная: *Зноўку ў лінавых начоўках дзіця і песня... Толькі гайдані* (Т. Бондар); *Травінка на губах – гарчынкаю напроку* (Т. Бондар).

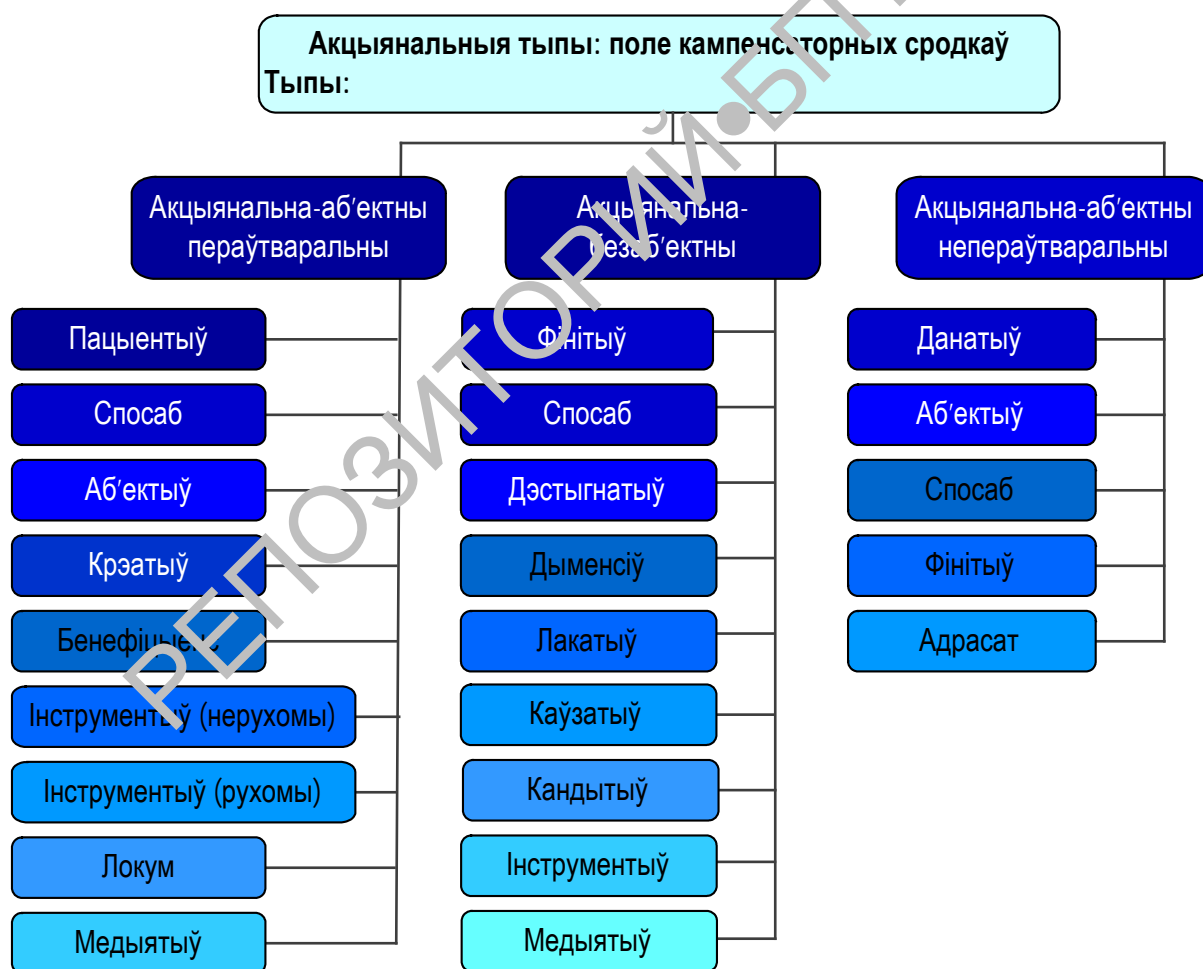
Рэалізацыя акцыянальнай семантыкі ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова таксама мае тыповы характар. Сярэдняя ступень частотнасці эліптычных канструкцый з семантыкай актыўнага дзеяння абумоўлена поліфункцыянальным характарам сінтаксем, а значыць, павінны быць дадатковыя сродкі маркіроўкі семантыкі, што ўскладняе іх функцыянаванне. Семантыка актыўнага дзеяння падзяляецца на тры віды: актыўнае дзеянне, непасрэдна не звязанае з аб'ектам, актыўнае непераўтваральнае ўздзеянне, актыўнае пераўтваральнае ўздзеянне.

Акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып. Клас семантыкі актыўнага пераўтваральнага ўздзеяння ўключае 12 элементаў (рысунак 1.14) і мае высокую ступень прадуктыўнасці – рэалізуецца ў 18 мадэлях.

Рысунак 1.14. – Акцыянальна-аб'ектны пераўтваральны тып: віды клас

Адметнасцю гэтых канструкцый выступае фактар узаемадзеяння кампанентаў: аб'ект з'яўляецца элементам працэсуальнай прэдыкацыі і таму выступае ў ролі пацыентыва або бенефіцыенса. Такія сказы ўказваюць пераважна на актыўнае пераўтваральнае ўздзеянне ў фізічнай і сацыяльнай сферы, на род заняткаў суб'екта, а таксама на ўзаемадзеянне суб'екта і аб'екта ў фізічнай і сацыяльнай сферах. Мадэлі аналізуемых эліптычных канструкцый пры сярэдняй ступені частотнасці характарызуюцца невысокай ступенню прадуктыўнасці. Паказчыкам семантыкі актыўнага пераўтваральнага ўздзеяння выступаюць кампаненты, што набываюць дыферэнцыйную функцыю: у фізічнай сферы – пацыентыў, аб'ектыў, бенефіцыенс, інструментыў: *Раёну давялі такі план на малаку! А ён задумаў – басейн на пяцьдзесят метраў! Палац з зямнім садам* (А. Дзялендзік), у сацыяльнай сферы – локум, медыятыў, крэатыў: *Мы з вамі – адну вялікую справу* (А. Дзялендзік) (рысунак 1.15).

Рысунак 1.15. – Акцыянальныя тыпы: поле кампенсаторных сродкаў

Акцыянальна-безаб'ектны тып. Адметнасцю класа эліптычных канструкцый з семантыкай актыўнага дзеяння, непасрэдна не звязанага з аб'ектам, выступае фактар семантычнага дамінавання: акцэнт робіцца на спосабе дзеяння, таму роля семантычнага аб'екта набывае факультатыўны характар. Падоб-

нае дзеянне пераважна ўказвае на з'явы прыроды або ахоплівае сацыяльную сферу дзейнасці суб'екта. Відавы клас акцыянальна-безаб'ектнага тыпу ўключае 6 элементаў: актыўнае дзеянне ў сацыяльнай сферы, абумоўленае прычынай, мэтай, умовай і інш. (рысунак 1.16). Семантыка актыўнага дзеяння, непасрэдна не звязанага з аб'ектам, рэалізуецца ў 15 мадэлях. Частотнасць мадэлей адваротна прапарцыянальная ступені прадуктыўнасці сінтаксем: чым большы яе функцыянальны дыяпазон, тым меншая ступень частотнасці. Канстантны характар лакатыва, што ўваходзіць у мадэль *агенса – прэдыката – лакатыў*, абумоўлівае значную ступень частотнасці: *Ты – у штаб тэлефаністам* (А. Дударэў).

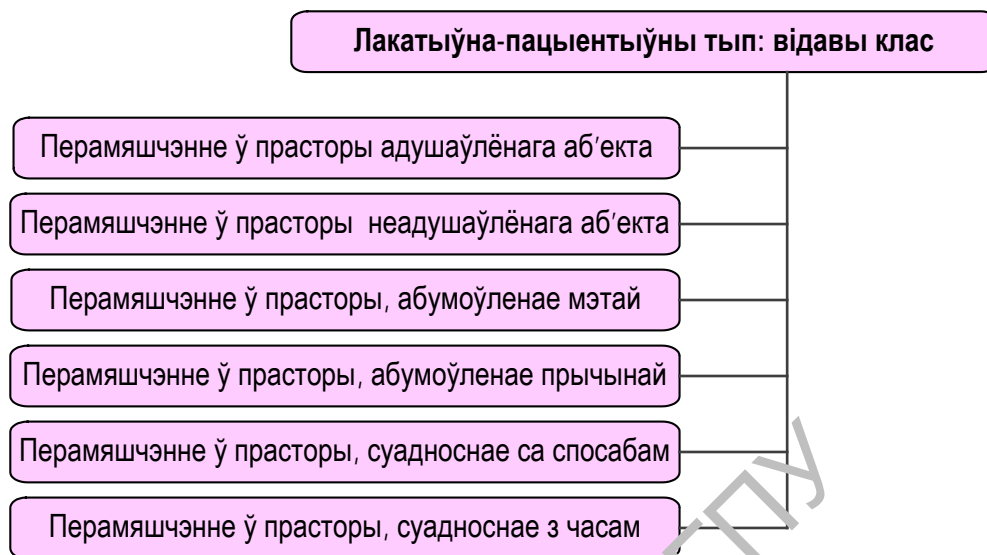

Рысунак 1.16. – Акцыянальна-безаб'ектны тып: відавы клас

Унікальны характар набываюць мадэлі з поліфункцыянальнымі сінтаксемамі ў іх складзе, напрыклад *агенса – прэдыката – крэатыў – медыятыў-1: Это ты – цвёрдо, насаўсім?* (І. Мележ). Сінтаксема *цвёрдо* можа набываць розныя функцыі ў залежнасці ад тыпу прэдыката: медыятыў, спосаб, дыменсіў, інтэнсіў і інш. Прадуктыўнасць мадэлей з семантыкай актыўнага дзеяння невысокая. Гэта абумоўлена колькасным складам мадэлей: яны часцей уключаюць 4 кампаненты, што звужае дыяпазон фармальна-граматычных сродкаў іх рэалізацыі. У якасці паказчыкаў семантыкі ўжываюцца: спосаб, дыменсіў, каўзатыў, фінітыў, дэстыгнатыў, інструментыў – кампенсаторныя кампаненты, што здольны аддыферэнцыраваць семантыку актыўнага дзеяння ад іншай, напрыклад, статальнай або дынамічнай лакалізацыі, адносін і інш.: *Радасць з таго каму, калі ўсё чужое! І хлеў не твой! І свіран не твой!... І конікі, і кароўкі – усё чужое! Не возьмеш сам! І ўсё – на камандзе!* (І. Мележ) (гл. рысунак 1.15).

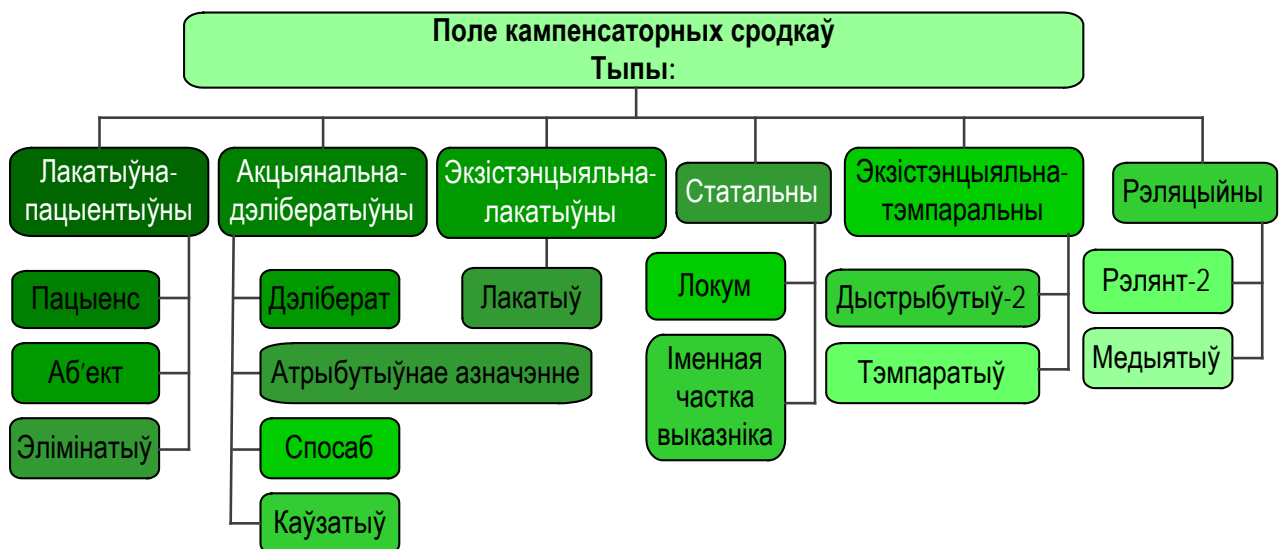
Лакатыўна-пацыентыўны тып. Эліптычныя канструкцыі выступаюць тыповым сродкам рэалізацыі семантыкі перамяшчэння ў прасторы. Гэта абумоўлена абмежаванай колькасцю дзеяслоўных лексіка-семантычных груп, здольных спалучацца з кампанентамі семантычнай структуры. Лакатыўна-пацыентыўны тып канструкцый з эліпсісам дзеяслова ўказвае на працэс перамя-

шчэння аб'екта ў прасторы з дапамогай суб'екта. Лакатыўна-пацыентыўны тып прадстаўлены класамі з 6 відавых элементаў і 9 мадэлямі (рысунак 1.17).

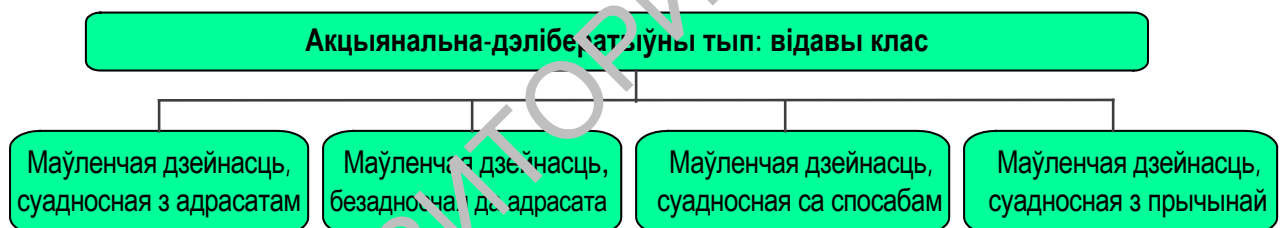
Рысунак 1.17. – Лакатыўна-пацыентыўны тып: відавы клас

Невысокая ступень прадуктыўнасці вызначаецца абмежаванай колькасцю кампанентаў, што дыферэнцыруюць семантыку руху ад перамяшчэння, – гэта ў большасці выпадкаў пацыенс, аб'ектыў ці элімінатыў (радзей), напрыклад: *Мы – у школу і Мы цябе – у школу*. Якасны склад кампанентаў у мадэлях дазваляе ўказаць і на розныя адценні значэння: перамяшчэнне ў прасторы, суадноснае з часам, спосабам і інш. Ступень прадуктыўнасці мадэлей з семантыкай перамяшчэння ў прасторы адносна невысокая, што абумоўлена законам структурна-сэнсавых адносін: ступень прадуктыўнасці мадэлей адваротна прапарцыянальная колькасці кампанентаў. Памяшчэнне колькасці кампанентаў за кошт імпліцытнага спосабу іх выражэння павышае ступень прадуктыўнасці мадэлей, напрыклад, *агенс (імпл.) – прэдыкат – пацыенс – дырэктыў-фініш* у сказе тыпу *Дзяцей у санаторый*. Найменшай ступенню прадуктыўнасці характарызуюцца мадэлі з дадатковымі кампанентамі – інструментывам, спосабам, тэмпаратывам: пашыраная колькасць кампанентаў абмяжоўвае колькасць структурных схем: *Во парадчкі пайшлі! ...Яго за гэта... у міліцыю!* (М. Матукоўскі). У функцыі кампенсаторнага кампанента выступае пацыенс (калі аб'ект перамяшчэння адушаўлёны): *Як з хваробы я ачнуўся, // Дзе ляжаць? Адказны год! // У Маскву мяне на курсы камандзіраў – // І на фронт* (П. Броўка) і аб'ектыў ці элімінатыў (калі аб'ект перамяшчэння неадушаўлёны): *Убегла ў пакой. Кнігі, сшыткі са стала – на падаконнік. Стол – ад сцяны. На стол – чысты настольнік* (І. Мележ) (рысунак 1.18).

Рысунак 1.18. – Поле компенсаторных средств

Акцыянальна-дэлібератыўны тып. Семантыка маўленчых працэсаў у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова маркіруецца дэлібератыўным кампанентам. Клас відавых элементаў уключае 4 віды, якія ўказваюць на судносіны маўленчай дзейнасці з адрасатам або са спосабам ці прычынай (рысунак 1.19).

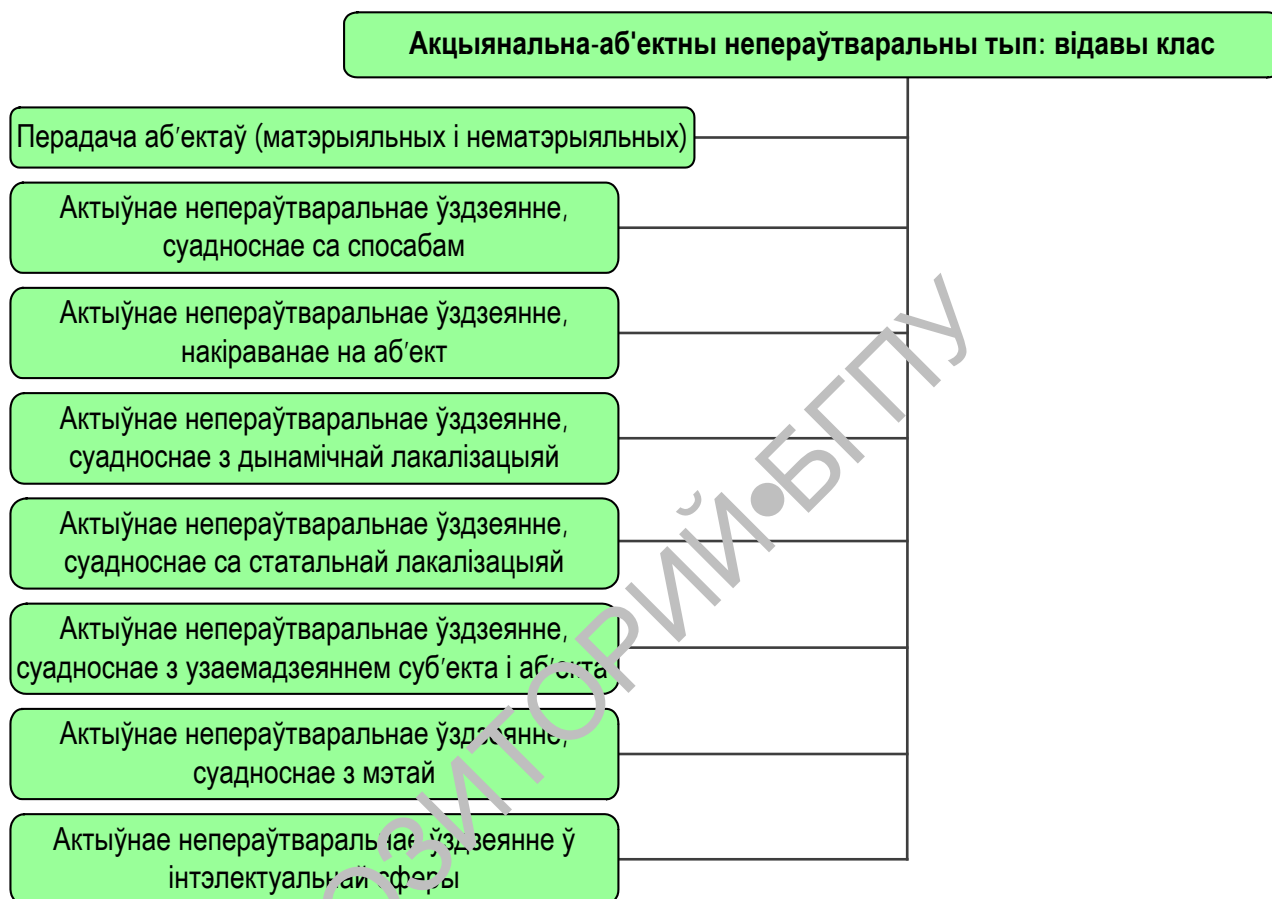

Рысунак 1.19 – Акцыянальна-дэлібератыўны тып: віды клас

Ступень прадуктыўнасці семантыкі маўленчых працэсаў сярэдняя, што звязана з абмежаванай колькасцю кампанентаў (яна рэалізуецца ў 9 мадэлях). Частотнасць і прадуктыўнасць мадэлей залежыць ад іх якаснага складу. Вялікі дыяпазон граматычных форм выражэння мае дэліберат, а значыць, мадэлі, у склад якіх ён уваходзіць, найбольш частотныя і прадуктыўныя. У якасці компенсаторных выступаюць кампаненты, якія здольны адмежаваць семантыку маўленчых працэсаў ад семантыкі актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння – дэліберат, спосаб, каўзатыў: *Я табе – пра учарашняе здарэнне* (І. Чыгрынаў); *Сосны к ветру – з угаворам* (А. Пысін); *Маўчаць не буду. ...Думкі – уголас* (А. Дзялендзік) (рысунак 1.18).

Унікальнымі з’яўляюцца выпадкі, калі ў якасці компенсаторнага кампанента выступае атрыбутыўнае азначэнне. Яно адмяжоўвае аманімічныя формы канструкцый з семантыкай актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння і маўленчых працэсаў: *Ты мне – што-небудзь такое, смачнае* і *Ты мне – што-небудзь такое, цікавае*.

Акцыянальна-аб’ектны непераўтваральны тып. Семантыка актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння маркіруецца ў эліптычных канструкцыях кампанентамі з аб’ектным значэннем. Прадстаўлены названы тып відавым класам з 8 элементаў (рысунак 1.20), ступень прадуктыўнасці пры гэтым сярэдняя – яна рэалізуецца ў 8 мадэлях.

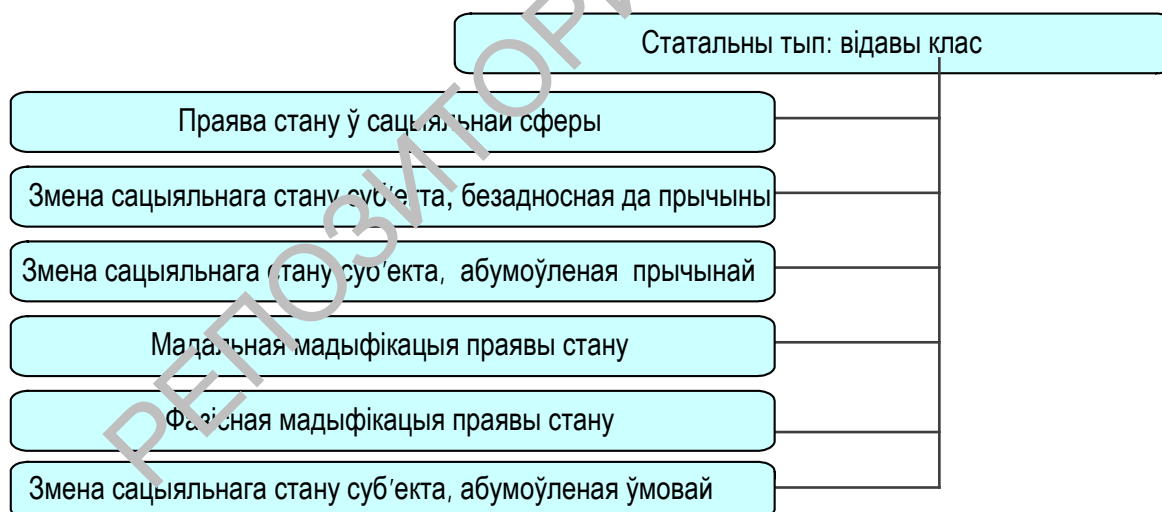
Рысунак 1.20. – Акцыянальна-аб’ектны непераўтваральны тып: відавы клас

Эліптычныя канструкцыі акцыянальна-аб’ектнага непераўтваральнага тыпу характарызуюцца тым, што працэс накіраваны непасрэдна на аб’ект, аднак ніякіх змен у ім не адбываецца. Падобная семантыка ахоплівае пераважна фізічную сферу дзейнасці суб’екта і ў большасці сваёй указвае на перадачу матэрыяльных аб’ектаў: *Сонцу – высь і чыстыя нябёсы, // Кветцы – май і светлая раса, // А дзяўчыне – хустачка на косы – // Лепшая аздоба і краса* (А. Пысін) або на аб’ект інтэлектуальнай дзейнасці: *Ты лепш паслухай. Вершы гэтыя – табе* (А. Макаёнак). Ступень прадуктыўнасці аналізуемых мадэлей параўнальна высокая, паколькі якасны склад кампанентаў мае адносна стабільны характар. Асноўным аб’ектам уздзеяння выступае аб’ектыў, які мае разнастайныя формы выражэння. Кампенсаторнымі з’яўляюцца кампаненты, што здольны аддыферэнцыраваць семантыку актыўнага непераўтваральнага ўздзеяння ад іншай, – данатыў, аб’ектыў, спосаб, фінітыў, адрасат і інш.: *Бесклапотнай моладзі – бяс-*

печную працу («Настаўніцкая газета»); *Вядома, мнагадзетная сям'я – кватэра патрэбна. Вы можаце і без чаргі* (М. Матукоўскі); *Колькі сродкаў – на паказуху* (А. Дзялендзік) (гл. рысунак 1.15).

Назіраюцца адзінкавыя выпадкі эліптычных адзінак з семантыкай *тэмпаральнай экзістэнцыі, адносін і стану*. Унікальнасць падобных з'яў абумоўлена характарам прэдыката. Некаторыя тыпы прэдыкатаў – экзістэнцыяльны, рэляцыйны, статычны – выражаюцца пераважна дзеясловамі і не заўсёды могуць кампенсавацца залежнымі кампанентамі.

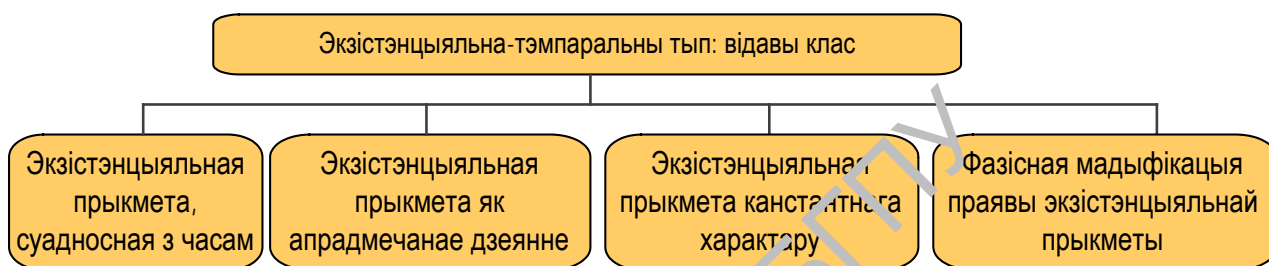
Статальны тып. Асноўнымі ўмовамі функцыянавання эліптычных канструкцый з семантыкай стану выступаюць сінанімічныя пераўтварэнні: *Ты – за парабка. Ён паедзе дадому, а ты – за яго* (І. Мележ); *Я – у камсамольцах, – важна прамовіў Косцік* (І. Мележ). Эліпсавацца пры гэтым можа частка выказніка. Эліптычныя канструкцыі ўказваюць на розныя яго праявы ў сацыяльнай сферы: фазісная і мадальная мадыфікацыя стану, змена сацыяльнага стану: *Чаго ж вы – з калгаса? – Апейка зірнуў на маўклівага* (І. Мележ) (рысунак 1.21). Нізкая ступень частотнасці і прадуктыўнасці мадэлей абумоўлена нязначнай колькасцю кампанентаў семантычнай структуры. Паказчыкамі семантыкі выступаюць іменная частка выказніка, локус (гл. рысунак 1.18).

Рысунак 1.21. – Статальны тып: відавы клас

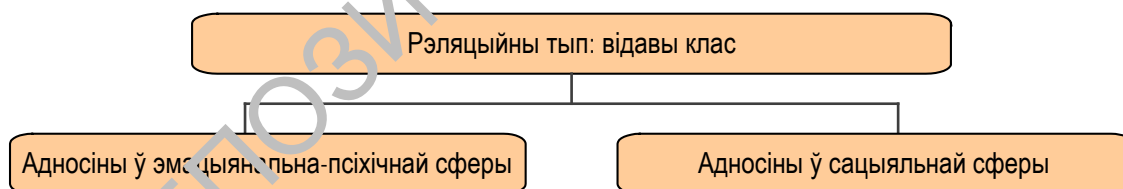
Экзістэнцыяльна-тэмпаральны тып. Семантыка тэмпаральнай экзістэнцыі можа рэалізавацца ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова выключна пры наяўнасці канстантнага кампенсаторнага кампанента – тэмпаратыва, што ўказвае на пастаянны (зменны або нязменны) характар экзістэнцыяльнай прыкметы: *Штодня – дажджы* (І. Мележ). Канструкцыі, што ўказваюць на пэўную падзею ў канкрэтны час, тыпу *Вялікае Княства Літоўскае існавала ў XIV стагоддзі* не маюць эліптычнай мадыфікацыі. Па гэтай прычыне ступень прадуктыўнасці экзістэнцыяльнай семантыкі нязначная: відавы клас і клас мадэлей уключна.

чаюць па 4 элементы. Эліптычныя канструкцыі з названай семантыкай указваюць на розныя праявы экзістэнцыяльнай прыкметы: стан, апрадмечанае дзеянне і фазісную мадыфікацыю: *Не за гарамі – завірухі выццё* (Р. Барадулін) (рысунак 1.22). Ступень частотнасці і прадуктыўнасці мадэлей абумоўлена фармальна-граматычнымі фактарамі. Значны дыяпазон граматычных форм забяспечвае мадэлі *экзісцыенс – прэдыкат – тэмпаратыў* высокую ступень прадуктыўнасці і частотнасці: *І сягоння – восень* (Кузьма Чорны). Сэнсавая адназначнасць названых канструкцый характарызуецца канстантнай маркіроўкай семантыкі тэмпаральнай экзістэнцыі (гл. рысунак 1.18).

Рысунак 1.22. – Экзістэнцыяльна-тэмпаральны тып: відавы клас

Рэляцыйны тып. Семантыка адносін у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова ахоплівае эмацыянальна-псіхічную і сацыяльную сферу (рысунак 1.23) і рэалізуецца ў 4 мадэлях. На семантыку адносін указвае рэлянт – аб’ект адносін або медыятыў – спосаб ажыццяўлення адносін.

Рысунак 1.23. – Рэляцыйны тып: відавы клас

Невысокая ступень частотнасці і прадуктыўнасці мадэлей абумоўлена поліфункцыянальным характарам сінтаксем тыпу *да Міканора*. Яе функцыянальны дыяпазон вызначаецца тыпам прэдыката і можа быць наступны: рэлянт, пацыентыў, лакатыў, рэцыпіент, дэліберат, што значна ўскладняе рэалізацыю семантыкі адносін. У якасці кампенсаторнага кампанента выступае рэлянт-2 або карэлянт (у эмацыянальна-псіхічнай сферы): *Вася, табе не шкода, што ў нас так... няскладно?* (І. Мележ) або медыятыў (у сацыяльнай сферы): *Ён важка паклаў трубку, мелькам зірнуў на Апейку. – Дарэмна так строга – з Чарнаштанам?* (І. Мележ) (гл. рысунак 1.18).